

ECOLOGISCHE DUURZAAMHEID EN DEMOCRATIE¹

Jenny Walry²

ABSTRACT – The most serious environmental problems are caused by the unsustainable use of natural resources, the destruction of natural buffers (seas, woods), the accumulation of waste and rising pollution. Some countries and groups within countries are more responsible for the global ecological footprint than other countries and groups. This ecological footprint surpasses the capacity of the earth. These conclusions lead to two essential viewpoints: the global environmental destruction should be drastically reduced, and the ecological footprint should be more equally spread. Whoever shares this vision would plead for an integrated ecological sustainability policy. This kind of policy, however, requires a broader implementation of democracy than that which we are used to today. This text takes a more in-depth look into these questions.

Milieuproblemen behoren tot de meest dringende en ernstige die een oplossing vereisen: globale opwarming, gat in de ozonlaag, verlies van biodiversiteit, waterschaarste en -vervuiling, uitputting van natuurlijke energiebronnen, afvalbergen, pollutie. Wie naar de oorzaken ervan zoekt, stuit altijd op het begrip ‘niet-duurzaamheid’.

Daarmee bedoelen we dat de impact van de mens de draagkracht van de aarde overtreft. De hernieuwbare bronnen worden sneller geconsumeerd dan dat ze zich kunnen herstellen, enerzijds, en de mondiale buffers (bossen, zeeën) om afvalstoffen en emissies op te nemen en te verwerken worden overbelast, anderzijds. Conservatieve schattingen op basis van de ecologische voetafdruk hebben aangetoond dat de impact van de wereldbevolking het duurzame draagvermogen van de aarde met 20% overschrijdt. Tegelijk is gebleken dat de rijkste 20% van de wereldbevolking 80% van het beslag op het mondiale milieu voor zijn rekening neemt (Jones & Jacobs, 2005). De uitdaging waar we voor staan, maakt het nodig daar antwoorden op te formuleren zonder onze democratische troeven te verspelen. De kans is immers reëel dat politieke richtlijnen die stroken met ecologische duurzaamheid geen democratische meerderheid vinden onder de burgers. De vraag dringt zich dus op ‘hoe de dringende en ecologisch noodzakelijke duurzaamheid kan worden vertaald in een beleid dat niet autoritair, maar democratisch is’.

De discussies of de natuur intrinsieke of instrumentele waarde heeft of niet, of een zwak of sterk antropocentrisme de voorkeur wegdraagt, welke ethiek zou passen om ecologische duurzaamheid te bewerkstelligen, blijven onverminderd nodig. Maar gezien de alarmfase inzake milieuschade zijn we verplicht na te denken over politieke oplossingen die binnen afzienbare tijd kunnen geforceerd worden.

¹ Ik dank Jan De Coninck, Gerarda Grosemans en John Van Daele voor het herlezen van deze tekst en voor hun nuttige suggesties. Ook dank ik Peter Tom Jones voor de wetenschappelijk gefundeerde formulering van de ecologische toestand.

² Jenny Walry was tot 1980 boekhandelaar. Nadien gaf ze lessen filosofie in verschillende volkshogescholen. Van haar hand verschenen artikels in meerdere tijdschriften. Samen met Leo Apostel publiceerde ze *Hopeloos Gelukkig. Leven in de postmoderne tijd* (Meulenhoff/Kritak, 1997).

Zoeken naar praktische oplossingen moet vandaag voorrang krijgen op theoretische beschouwingen. Om ecologische duurzaamheid te bereiken, moeten we dringend zoeken naar maatregelen die politiek kunnen hard gemaakt worden.

In vijf punten tracht ik mijn stelling naar voren te brengen. Eerst ga ik in op wat ecologische duurzaamheid inhoudt en waarom ik die als essentiële ecologische waarde beschouw. Daarna geef ik aan dat slechts met een bepaalde invulling van democratie ecologische duurzaamheid verplicht kan worden opgelegd. Vervolgens bespreek ik de idee dat ecologische duurzaamheid een nieuwe waarde is die volgt uit de mensenrechten. Het vierde punt behandelt de relatie tussen ecologische duurzaamheid en het voorzorgsprincipe. Ten slotte verdedig ik de stelling dat het wettelijk opleggen van ecologische duurzaamheid geen afbreuk doet aan de cruciale waarde van pluralisme.

Ik ben de mening toegedaan dat het soort democratie, noodzakelijk om ecologische duurzaamheid te realiseren, ook een andere economische orde vereist. Hier beperk ik me tot de bespreking van de relatie tussen ecologische duurzaamheid en democratie.

1. ECOLOGISCHE DUURZAAMHEID ALS BELANGRIJKSTE ECOLOGISCHE WAARDE

Ik gebruik de term ‘ecologische duurzaamheid’ en niet ‘duurzame ontwikkeling’ omdat ‘ontwikkeling’ meestal geassocieerd wordt met ‘economische ontwikkeling’, die dan vaak verwijst naar ‘economische groei’ (meestal uitgedrukt in Bruto Binnenlands Product).³ Zelfs al bedoelt men met ‘ontwikkeling’ niet alleen ‘economische ontwikkeling’, dan nog kent die term zeer uiteenlopende betekenissen: van watervoorziening, optrekken van flatgebouwen, alfabetisering, oprichten van winkelcentra tot opdrijven van reclame. Anders gezegd, voor de enen betekent ‘ontwikkeling’ de kwantitatieve economische groei; voor de anderen de kwalitatieve verbetering van het sociaal-economisch leven van zij die momenteel onderaan de ladder staan. Om dus op een niet vage manier over duurzame ontwikkeling te kunnen spreken, zou men eerst moeten aangeven wat ‘ontwikkeling’ inhoudt, om dan de duurzaamheid van dit soort ontwikkeling te bepleiten. Hier gaat het over ‘ontwikkeling’ in de betekenis dat een bestaande maatschappelijke evolutie kan worden volgehouden. ‘Ontwikkeling’ veronderstelt altijd dynamiek. Daarom geef ik er geen vaste bepaling van, maar vermeld enkel de belangrijkste dimensies. Daly & Townsend (1993) verwoorden het aldus: “Het ecosysteem Aarde ontwikkelt zich, maar groeit niet. Het deelsysteem, de economie, moet uiteindelijk ook stoppen met groeien, hoewel het zich kan blijven ontwikkelen. De term duurzame ontwikkeling snijdt daarom hout, maar enkel als men er ‘ontwikkeling zonder groei’ mee beschouwt, *i.e.* de kwalitatieve verbetering van een fysische economische basis dewelke in een stationaire toestand wordt onderhouden via een doorstroom van materie en energie die de regeneratie- en afvalopnamecapaciteit van de ecosystemen respecteert. Vandaag wordt de term duurzame ontwikkeling gebruikt als een syno-

³ Niet alle economische groei is even ecologisch schadelijk. De zorgfuncties die loontrekkenden uitvoeren zorgen ook voor een stijging van het Bruto Nationaal Product, echter met minder nadelige ecologische gevolgen dan de productie van auto’s, pesticiden enzomeer.

niem voor ‘oxymoronische’ duurzame groei... een cultuur die voor haar economische stabiliteit afhankelijk is van exponentiële groei.”

1.1. ‘ZACHTE’ EN ‘HARDE’ ECOLOGISCHE DUURZAAMHEID

Een eerste aspect van ecologische duurzaamheid wijst er op dat de hoeveelheid gebruikte grondstoffen de hernieuwbaarheid of de vervangbaarheid ervan niet mag overschrijden. Iedere samenleving moet produceren. Daarvoor zijn mensen en productiemiddelen nodig - gereedschap, machines, gebouwen, infrastructuur - alsook grondstoffen: fossiele brandstoffen, water, energiebronnen, land, ertsen enzomeer. Om, bijvoorbeeld, machines te vervaardigen, zijn óók grondstoffen nodig. Zij zijn de input van de economie, waar in de meeste gevallen - gezien hun eindigheid of lange regeneratietijd - omzichtig dient mee omgesprongen.

De meeste productieprocessen veroorzaken afvalstoffen en/of uitstoot van schadelijke gassen die de natuur dan op een of andere manier moet verwerken of absorberen. De belangrijkste natuurlijke *sinks* zijn vegetatiegebieden en oceanen. Een tweede aspect van ecologische duurzaamheid wordt dan: de capaciteit om afval en emissies op te nemen, mag de mogelijkheden terzake van de natuur niet overschrijden. Zo zou de uitstoot van broeikasgassen de aarde niet mogen opwarmen. Verdere opwarming zou een kritisch punt kunnen overschrijden waarbij als gevolg, bijvoorbeeld, de werking van de Golfstroom abrupt wordt uitgeschakeld, met alle gevolgen van dien (zie P.T. Jones, 2004b). Het vermijden van het gat in de ozonlaag - waar de uitstoot van onder meer drijfgassen mee de oorzaak van is - maakt ook deel uit van ecologische duurzaamheid. De ozonlaag beschermt immers het leven op aarde tegen overdosissen van schadelijke UV-straling.

Niettegenstaande er groepen zijn - vooral verdedigers van economische groei - die menen dat we door aangepaste technologie de milieufuncties kunnen vervangen (‘zachte’ duurzaamheid) zijn de meeste ecologische specialisten - en gelukkig ook steeds meer en meer mensen - ervan overtuigd dat een ‘harde’ ecologische duurzaamheid noodzakelijk is. Het staat namelijk buiten kijf dat systemen om leven te kunnen in stand houden (dit zonder ontwrichtende schokken), zoals bijvoorbeeld stabiel klimaat en bodemregulatie, onmogelijk alléén door technologische middelen kunnen vervangen worden (Daly). Conclusie is dat ecologische duurzaamheid dé voorwaarde is voor het behoud van de natuurlijke reserves. Daarom spreekt men in deze context van ‘duurzame regeneratiecapaciteit’.

1.2. READY-STEADY-GO...

Ecologische duurzaamheid is noodzakelijk, willen we niet tot een totaal ontregelde en uitgeputte aarde komen die op termijn levensbedreigend is voor de hele mensheid en voor grote populaties van andere levende wezens. Voorwaarden voor ecologische duur-

zaamheid kunnen niet worden vastgelegd voor eens en altijd. Ieder ontwerp terzake zal moeten rekening houden met de evoluties in natuurlijke en sociale systemen.

Hoe ecologische duurzaamheid kan tot stand gebracht worden, daarover bestaan veel verschillende meningen. Nieuwrechtse ecologische stromingen beweren dat een autoritaire aanpak noodzakelijk is. Ze wijzen vooral op de tekortkomingen van de democratie. Die zou te traag en onvoldoende efficiënt werken en een democratische meerderheid zou ecologische duurzaamheid kunnen tegenhouden. Saward (1993) noemt deze opvatting het spook van de “Stalins of greenery”. Ophuls (1992) bijvoorbeeld gaat ervan uit dat gezien de hoogdringendheid van het vinden van een oplossing voor de enorme ecologische risico's, alleen een of andere vorm van autoritair regime soelaas kan bieden. Als de meerderheid beslist dat ecologische duurzaamheid niet nodig of zelfs verwerpelijk is, dan is er een autoriteit nodig die desnoods onder dwang de noodzakelijke maatregelen oplegt. En inderdaad, zolang we niet inzien dat ecologische duurzaamheid een noodzaak is voor de handhaving van een leefbare aarde, en dus ook voor de instandhouding van de mensheid, kan democratische besluitvorming hieromtrent in gebreke blijven. Net als linkse ecologische strekkingen bepleiten ze een ecologische *steady-state maatschappij*⁴, zij het van een totaal andere aard: “De ecologisch complexe *steady-state* maatschappij zal daarom niet een klasse van ecologische bewakers vereisen, maar een klasse van ecologische mandarijnen (bureaucraten). Enkel zij zullen over de kennis beschikken die nodig is om de maatschappij goed te *runnen*. Wat de graad van materiële welvaart ook is, de *steady-state* maatschappij zal niet alleen meer autoritair en minder democratisch zijn dan de industriële maatschappijen van vandaag... maar ze kan ook meer oligarchisch zijn, waarbij de volledige participatie in het politiek proces beperkt is tot diegenen die de ecologische en andere competenties bezitten die nodig zijn om tot voorzichtige besluiten te komen.” (Ophuls, 1992, p. 214). Die opmerking snijdt hout, want we kunnen nooit zeker zijn dat een meerderheid inderdaad de bescherming van de aarde hoger zal inschalen dan de eisen van economische groei en consumptie. Ik deel de mening van Saward (1993) dat er een sterke potentiële tegenstelling bestaat tussen de voorwaarden voor een groen beleid en democratie.

Toch zijn ecologische duurzaamheid en democratie met elkaar te verzoenen. Welk soort democratie dat zou moeten zijn, daarover zijn de meningen sterk verdeeld. Hierbij mijn standpunt.

⁴ Een *steady-state* economie is een stationaire economie die rekening houdt met de biofysische beperkingen en vertrekt vanuit het besef dat de economie een open deelsysteem is van het eindige, materieel gesloten ecosysteem Aarde. “De toename van de schaal van het economische deelsysteem is bijgevolg gelimiteerd door de beperkte omvang van de aarde als grondstoffenleverancier (*sources*) en als buffer om afvalstoffen en emissies op te nemen en te verwerken (*sinks*). Een stationaire economie is echter geen statische economie: voortdurende kwalitatieve ontwikkeling van het niet-groeiende economische weefsel blijft broodnodig. Net zoals een kind groeit tot volwassenheid, zal een volwassene weliswaar niet langer groeien, maar zich wel voortdurend blijven ontwikkelen.” (Persoonlijke mededeling van Peter Tom Jones.)

2. OM ECOLOGISCHE PROBLEMEN DOELMATIG AAN TE PAKKEN, ZIJN FORMELE KENMERKEN VAN DEMOCRATIE ONVOLDOENDE

Als een xenofobe politieke partij een meerderheid van de bevolking voor haar programma wint en regeringsverantwoordelijkheid zou krijgen, dan heeft ze die bekomen op een democratische manier. Waarom zeggen we dan dat zo'n partij geen democratische partij is? Als een meerderheid zou beslissen alle homo's in een getto samen te brengen, waarom vinden we dit een democratie onwaardig? Omdat in een eng formele betekenis gebruikt - namelijk enkel als een set van regels om via meerderheidsstemming te komen tot beslissingen - democratie kan leiden tot de 'dictatuur van de massa'. Daarom verdedigt democratie ook sommige waarden (wat men dan de inhoud van democratie noemt), zoals gelijkheid, vrijheid, pluralisme, en daaruit afgeleid de bescherming van minderheden, vrije meningsuiting, doorzichtigheid van en deelname in de besluitvorming, recht of informatie en zo meer. De inhoudelijke aspecten van democratie worden gewaarborgd door de Rechten van de Mens, wetende dat de invulling van zowel mensenrechten als democratie niet voor overal en altijd vaststaat, maar onderhevig is aan veranderingen en aanpassingen die rekening houden met sociale evoluties. Mocht binnen een bepaalde maatschappij iedereen aan de democratische waarden een identieke betekenis geven, zou dat feitelijk betekenen dat ieder politiek pluralisme verdwenen is. Vergeten we niet dat in onze dynamische samenleving pluralisme met zijn inherente meningsverschillen levensnoodzakelijk is, wil de democratie kunnen blijven bestaan (Walry, 2001) en niet afglijden naar een dictatuur met één aanvaarde ideologie. Meningsverschillen zijn voorwaarden voor het voortbestaan van democratie. Ze mogen niet vermeden worden, maar moeten integendeel in open debatten worden bediscussieerd. Democratie kan nooit een stabiel afgewerkt project zijn. Ze is een proces dat in tijd en ruimte veranderingen ondergaat en steeds tot meningsverschillen zal leiden. Het "georganiseerde meningsverschil", zoals Holemans (2004) democratie noemt, waarborgt het democratische gehalte van een maatschappij. Vasthouden aan de basiswaarden van de democratie waarborgt de kwaliteit ervan. Als ecologische duurzaamheid als basiswaarde aanvaard zou zijn, zal men er zich moeten aan houden, net zoals aan de andere democratische basiswaarden.

Nu rijst de vraag: kunnen ecologische waarden afgeleid worden uit de mensenrechten? En zo ja, in hoeverre zijn ze al opgenomen in concrete politieke afspraken?

3. ECOLOGISCHE WAARDEN KUNNEN WORDEN OPGENOMEN IN DEMOCRATISCHE WAARDEN

In iedere maatschappij, en zeker in de dynamische maatschappij van vandaag, ontstaan altijd nieuwe waarden of krijgen bestaande waarden enigszins andere invullingen. Een vrij recent voorbeeld is de aanvaarding van de gelijkwaardigheid van man en vrouw als democratische waarde (hoewel nog niet overal erkend). Behoort ecologische duurzaamheid tot de interne waarden van de democratie of is ze louter een begerenswaardig doel voor groepen die daar belang aan hechten? Saward (1996) verde-

digd de stelling dat democraten voorstanders moeten zijn van milieubeleid (*environmentalists*). Tal van tegenwerpingen zijn hier op gemaakt. Of dit standpunt klopt of niet, hangt af van de waarde-inhoud die men aan democratie geeft. Ecologische duurzaamheid als waarde intern aan democratie is zeker (nog) niet algemeen aanvaard. En er is nog veel werk voor de boeg vooraleer de meerderheid zo'n houding zal aannemen.

Het is duidelijk dat niet alle waarden en doelen wezenlijk ('intern') zijn aan de democratie. Schoonheid, goedheid, vriendschap zijn zeker nastrevenswaardig, maar niet fundamenteel voor het goed functioneren van een democratie. Andere waarden zijn dat wél, zoals gelijkheid en vrijheid. We weten dat deze laatste zeer wisselende invullingen krijgen, afhankelijk van de waardesystemen waarin ze van toepassing zijn. De discussie daarover zal nooit ophouden, maar toch is er 'n algemeen akkoord dat gelijkheid en vrijheid democratische waarden zijn (Walry, 2002). Kan ecologische duurzaamheid ook worden opgenomen als essentiële en afdwingbare waarde voor democratie? Zoals ik al zei, worden vandaag de democratische waarden gefundeerd vanuit de Rechten van de Mens. Vraag is dan: staat ecologische duurzaamheid vermeld in de Mensenrechten? Niet rechtstreeks, maar in artikel 25 van de Mensenrechtenverklaring lezen we: "Een ieder heeft recht op een levensstandaard die hoog genoeg is voor de gezondheid en het welzijn van zichzelf en zijn gezin..." Het 'Internationaal verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten' (verdrag met specifieke rechten en beperkingen t.o.v. de Verklaring van de Rechten van de Mens en door de Algemene Vergadering in 1966 aangenomen) zegt het duidelijker: "De staten die partij zijn bij dit verdrag erkennen het recht van een ieder op een zo goed mogelijke lichamelijke en geestelijke gezondheid (...) De door de staten die partij zijn bij dit Verdrag te nemen maatregelen ter volledige verwezenlijking van dit recht omvatten onder meer die welke nodig zijn om te komen tot: verbetering van alle aspecten betreffende de hygiëne van het gewone milieu van de mens en van het werkmilieu." Het is duidelijk dat in 1948, als het om gezondheid ging, nog niet gedacht werd aan de risico's die we nu kennen door de globale, maar vaak ongelijk verspreide nadelige gevolgen van onze levenswijze. Nu is deze opvatting algemeen erkend. Men weet dat de globale opwarming tijdens de komende decennia vooral (arme) inwoners van het zuidelijke halfrond dreigt te treffen, ook al dragen zij geen enkele (historische) verantwoordelijkheid voor het klimaatprobleem. Los van het feit dat de klimaateffecten *sowieso* erger zullen zijn in dat deel van de wereld, kunnen mensen en samenlevingen met weinig koopkracht zich minder goed beschermen tegen de gevolgen van overstromingen, stormen, besmettelijke ziekten, droogten enzomeer. In vele gevallen is er ook een tijdseffect. Zo is vandaag een deel van de slachtoffers van de kernramp in Tsjernobyl (26 april 1986) zelfs nog niet geboren. Men kan dus met recht en rede zeggen dat de gezondheid in gevaar is en de 'hygiëne van het gewone milieu' door menselijke activiteit verslechterd. Blijkt dus dat, als men aanneemt dat iedereen recht heeft op externe voorwaarden die de gezondheid niet in gevaar brengen, ecologische duurzaamheid daartoe behoort.

3.1. RIO EN AARHUS

Ecologische duurzaamheid kan, zo meen ik, door het interdependentie-argument afgeleid worden uit het ‘recht op gezondheid en welzijn’ en ‘verbetering van de hygiëne van het gewone milieu’.

Vraag: is wat we met betrekking tot ecologische duurzaamheid kunnen afleiden uit de abstracte mensenrechten, ook vertaald in meer concrete afspraken? Anders gezegd, zijn er al stappen gezet om ecologische duurzaamheid concreet op te nemen als democratisch recht? Dat is zeker zo.

Ik neem de Aarhus- (1998) en de Rio-Conventie (1992) als voorbeeld. Eerstgenoemde werd uitgewerkt onder bescherming van de Verenigde Naties (door België geratificeerd ook) en is een uitvoerige bewerking van het tiende principe van de Rio-Conventie. Er wordt in verwezen naar de mensenrechten en ze is, zoals VN-secretaris-generaal Kofi Annan zegt, een ambitieuze inspanning om milieudemocratie te verwezenlijken.

De Conventie wijst er op dat milieubescherming kan gerekend worden tot de mensenrechten: “Erkennend dat adequate bescherming van het milieu van wezenlijk belang is voor het welzijn van de mens en het genot van de fundamentele mensenrechten, waaronder het recht op leven zelf...” Aarhus verwijst ook naar het belang van democratie: “... de uitvoering van dit Verdrag zal bijdragen tot het versterken van de democratie in de regio van de Economische Commissie voor Europa (ECE) van de Verenigde Naties.” Verder wordt niet meer expliciet naar democratie verwezen, maar wel worden drie waarden sterk onderstreept die binnen iedere democratie ook wezenlijk zijn: doorzichtigheid van en deelname aan de besluitvorming alsook toegang tot informatie, en dit voor alle maatschappelijke groepen. Zo wordt het volgende vastgelegd: “Tevens erkennend dat eenieder het recht heeft te leven in een milieu dat passend is voor zijn of haar gezondheid en welzijn en de plicht heeft, zowel individueel als tezamen met anderen, het milieu te beschermen en te verbeteren in het belang van de huidige en toekomstige generaties... overwegend dat, om dit recht te kunnen doen gelden,... burgers toegang (*zullen hebben*) tot informatie, recht op inspraak in besluitvorming... Aldus beogend de verantwoording en transparantie van de besluitvorming te bevorderen en de publieke steun voor besluiten over het milieu te versterken.”

Publieke deelname aan de besluitvorming - een democratische vereiste - werd vastgelegd in de Rio-Conventie. Daarin wordt nadrukkelijk verwezen naar negen groepen van de civiele maatschappij: vrouwen, jongeren, inheemse volkeren, niet-gouvernementele organisaties, lokale autoriteiten, arbeiders en vakbonden, handel en industrie, wetenschappelijke en technische gemeenschappen, boeren. In de Aarhus-Conventie staat het als volgt: “...het belang erkennend van de onderscheiden rollen die individuele burgers, niet-gouvernementele organisaties en de privé-sector kunnen spelen in het beschermen van het milieu.”

3.2. VAN CONVENTIE TOT WET

Conventies over het milieu spreken van rechten en plichten en zijn door verschillende landen geratificeerd: een belangrijke stap in de totstandkoming van wetten in dat ver-

band. Maar zolang daar nog geen afdwingbare wetten zijn uit voortgevloeid, brengen ze in de praktijk nog niet veel aarde aan de dijk. Ja, er gelden al beperkingen die het milieu beschermen: zo zijn, bijvoorbeeld, schadelijke industriële uitstoot en het kappen van bomen gebonden aan regels. Maar fundamentele correcties op overconsumptie - bijvoorbeeld de schadelijke gevolgen van wereldwijd vervoer (kippen leggen duizenden kilometers af vooraleer ze op ons bord belanden!) - worden niet als eisen opgenomen. Kwesties die voor het huidige economische systeem essentieel zijn, worden niet aangepakt. Minder (ecologisch schadelijke) economische groei is nochtans noodzakelijk om tot ecologische duurzaamheid te komen. Dit scenario veronderstelt een drastische vermindering van de consumptie (met werkloosheid als onrechtstreeks gevolg) en is in onze competitieve maatschappij (nog) niet aanvaard.

Overigens zijn wetten op zich niet voldoende! Denken we maar aan alle ecologische wetten die in België gestemd zijn en nog steeds geen uitvoeringsbesluiten hebben!

Als we aanvaarden dat ecologische duurzaamheid een van de noodzakelijke voorwaarden is voor de gezondheid en het welzijn van alle mensen (de huidige en de volgende generaties), meen ik dat ze - net als gelijkheid, vrijheid, pluralisme of vrije meningsuiting - kan opgenomen worden in de 'waarde-inhoud' van democratie. Regelgevingen inzake ecologische duurzaamheid zijn daarom even noodzakelijk als andere die handelen over bescherming van minderheden, recht op politieke gelijkheid en zo meer. Ze dienen dan ook wettelijk vastgelegd (altijd voorlopig en veranderbaar). Toch moeten die regelgevingen vatbaar blijven voor kritiek en contestatie, in naam van de vrije meningsuiting (als aspect van liberale democratie). Een moeilijke paradox. Maar nogmaals, hetzelfde geldt voor waarden als gelijkheid, vrijheid, bescherming van minderheden en alle andere democratische waarden.

4. ECOLOGISCHE DUURZAAMHEID EN VOORZORGSPRINCIPE

Een van de voorwaarden voor ecologische duurzaamheid is de toepassing van het voorzorgsprincipe. Dat gaat ervan uit dat, bij risico op ernstige of onomkeerbare schade, gebrek aan volledige wetenschappelijke kennis niet mag gelden als excuus om geen milieupreventieve maatregelen te nemen. Met andere woorden, het voorzorgsprincipe houdt in dat, waar er reden is om een feit of een proces als schadelijk voor het milieu te beschouwen, preventieve actie of regulering dient ondernomen, zelfs als er ten aanzien van dat feit of proces geen wetenschappelijke zekerheid is. Het voorzorgsprincipe is een middel om risico's in te perken. Het is geen democratisch basisprincipe, maar een waardevolle leidraad als men beslissingen moet nemen tegen een achtergrond van gekwalificeerde onzekerheid. Een vorm van voorzorgsprincipe vinden we terug in de Rio-Verklaring: "Waar gevaar bestaat voor ernstige of onomkeerbare schade zal gebrek aan volledige wetenschappelijke zekerheid niet gebruikt worden als reden om rendabele maatregelen bedoeld om milieudegradatie te voorkomen, uit te stellen."⁵ Het voor-

⁵ Bij het voorzorgsprincipe doen zich uiteraard problemen voor. Wanneer bestaan er onomkeerbare risico's op schade en schade voor wie? De discussie hierover tussen antropo- en ecocentristen is bijzonder levendig, maar gaat voorbij aan het opzet van dit artikel.

zorgsprincipe zal een hogere graad van regulering van productie en consumptie inhouden dan nu het geval is. Dat die maatregelen op politieke weerstand, maar vooral op economische tegenstand zullen stuiten, hoeft geen betoog. De idee dat een duurzame schaal voor de economie dient vastgelegd, zodat de begrenzings van de eindige milieugebruiksruimte kunnen gerespecteerd worden, is in een vrijemarkteconomie niet aanwezig. Ecologische economen vertrekken nochtans van dit principe: eerst de duurzame (maximale) schaal vastleggen, vervolgens voor een rechtvaardige verdeling zorgen en pas in laatste instantie een of andere vorm van markt laten spelen (Daly & Farley, 2004).

5. ECOLOGISCHE DUURZAAMHEID EN PLURALISME

Zijn wetten en regels om ecologische duurzaamheid te kunnen bewerkstelligen verenigbaar met pluralisme als democratische waarde? Anders gezegd, hoe pluralisme en strenge ecologische regels samen realiseren?

Pluralisme behoort tot de basiswaarden van de moderne democratie. Dit betekent dat de uiteenlopende levenswijzen en opinies die in onze dynamische samenlevingen voorkomen, gezien worden niet enkel als een empirisch feit, maar ook als een te verdedigen waarde.

Waar pluralisme wordt erkend, zijn disputen niet weg te denken. Als we politieke discussies aangaan - of die nu betrekking hebben op de actieve welvaartsstaat, het neoliberalisme, de ecologische duurzaamheid of eender welk onderwerp - steeds ontstaan meningsverschillen door uiteenlopende ideologieën, maar vaak ook door verwarring van begrippen. Dit is een constante in discussies tussen mensen en groepen.⁶ En zo verloopt het ook in de debatten over de relatie tussen democratie en ecologische duurzaamheid.

Om een pluralistisch beleid te garanderen, zullen de ecologische richtlijnen tot stand komen op basis van ideeën en plannen die vorm krijgen uit een wisselwerking van basis naar top, en omgekeerd, én in samenspraak met de verschillende groepen binnen de civiele maatschappij. We zullen zien dat deze vereiste ingeschreven werd in de Rio-Conventionie.

Een maatschappij die pluralisme waardeert, vergt van haar leden een grote verdraagzaamheid. Pluralisme als waarde veronderstelt tolerantie. Maar die kent grenzen (Walry, 2001). Inderdaad zullen er altijd burgers zijn die ecologische duurzaamheid niet nodig vinden of zelfs afkeuren, zoals er altijd zullen zijn die de bescherming van minderheden afwijzen (kijken we maar naar de opkomst van de neonazi's, die huizen van de gekleurde minderheid in brand steken). Democratisch pluralisme moet worden beperkt als zich essentiële problemen aandienen (die bijvoorbeeld de toekomst van de mensheid in gevaar zouden kunnen brengen). Als democratische waarden bedreigd zijn – bijvoorbeeld door de uitvoering van extreem-rechtse maatregelen – dan zal de democratische staat daar paal en perk aan stellen. Vrijheid van handelen kent grenzen en de

⁶ Zelfs als individu slagen we er niet altijd in onze politieke standpunten in een coherent geheel samen te brengen. Dat komt onder andere omdat verschillende en niet altijd verenigbare politieke overtuigingen een rol spelen in ons politiek denken.

democratische staat moet grenzen opleggen om de fundamentele waarden te waarborgen en zo zichzelf te beschermen.

6. BESLUIT

Het belang van pluralisme, en dus van meningsverschillen, verdedigen, lijkt eenvoudig, maar we staan hier toch voor een ernstig dilemma. Hoe lang mogen meningsverschillen over de actieve aanpak van de milieuproblemen nog duren als we het niet kunnen uitsluiten dat ontwrichtende fenomenen met grote snelheid op ons afkomen? Denk bijvoorbeeld aan abrupte klimaatwijzigingen met als mogelijke gevolgen de potentiële uitschakeling van de Golfstroom en/of het bezwijken van de West-Antarctische ijskap. Toegegeven, zo'n cascade van bruuske meestal onomkeerbare klimaatwijzigingen lijkt onwaarschijnlijk de komende decennia, maar valt alleszins niet uit te sluiten vanaf de tweeëntwintigste eeuw. Wat te doen als we de mogelijkheid van zulke fenomenen onder ogen moeten zien? Ik blijf het antwoord schuldig. Zouden enkel autoritaire regimes snel genoeg kunnen optreden? Een gruwelijk idee. Willen we democratisch blijven, dan dient ecologische duurzaamheid als wezenlijke waarde erkend én moeten de noodzakelijk maatregelen (snel genoeg) worden opgelegd. Maar de tijd dringt! Toch lijkt het me mogelijk. De bescherming van minderheden wordt toch ook redelijk efficiënt doorgedrukt, hoewel er vrij veel weerstand tegen bestaat en we helemaal niet zeker zijn dat deze aangelegenheid het in een louter formele democratie (beslissing bij meerderheid) zou halen.

Alle politieke partijen (met uitzondering van extreem-rechts) erkennen in principe de democratische waarden, zij het dat ze er gedeeltelijk andere invullingen aan geven. Liberalen verdedigen hoofdzakelijk politieke gelijkheid en economische vrijheid. Socialistenaanstaanders staan een grotere economische gelijkheid voor, die de vrijheid op economisch vlak inperkt. Toch slaagt men erin tot compromissen te komen (uiteraard zal niet iederéén daar tevreden mee zijn).

Met meningsverschillen waarover geen compromis kan worden bereikt, moet iedere democratie rekening houden. De rol van de staat bestaat er dan om tussen de groepen met onverzoonbare politieke, religieuze en morele overtuigingen te bemiddelen. En voor zover tussen de botsende partijen geen overeenkomst kan worden bereikt, moet hij optreden tegen praktijken of situaties die basiswaarden van de democratie schenden. Dat staatsoptreden soms nodig is, kan ten overvloede worden geïllustreerd. Wie, bijvoorbeeld, ongelijkwaardigheid van mannen en vrouwen of het samenvallen van geloof en staat in de praktijk wil brengen, mag zich verwachten aan strafmaatregelen van de staat. Meer dan nu het geval is, zouden sancties kunnen uitgevaardigd worden tegen de verantwoordelijken voor milieuschade en aantoonbare overconsumptie (cfr. emissiepatronen van broeikasgassen die ver boven het 'duurzame emissieniveau' liggen).

Wat moet er gebeuren vooraleer ecologische duurzaamheid wettelijk is opgenomen in het waardepakket van democratie? De vraag lijkt me pertinent omdat de ecologische ellende op korte termijn extreme vormen zou kunnen aannemen en de wetten niet voor morgen lijken. Vermits een autoritaire oplossing ten stelligste te vermijden is, moeten we mikken op twee onderling verbonden evoluties.

Enerzijds zal een algemene mentaliteitsverandering noodzakelijk zijn, zodat op democratische wijze kan gekozen worden voor een streng milieubeleid. Dit vergt drastische hervormingen in de economische sfeer én in het persoonlijke leven. De eerste correctie, bijvoorbeeld afname van de economische groei, zal moeten ondersteund worden door een internationale, samenwerkende en democratisch gecontroleerde overheid. De tweede correctie noodzaakt tot kinderbeperving in de overbevolkte streken van de wereld alsook tot véél minder consumptie, vooral in de geïndustrialiseerde landen, maar ook door de rijke elite in de armere landen.

Anderzijds is het de dringende taak van de politieke verantwoordelijken de essentiële ecologische waarden wettelijk afdwingbaar te maken. Er bestaan natuurlijk al internationale milieuakkoorden en Europese, nationale en regionale uitvoeringsbesluiten, maar die zijn nog onvoldoende. Als het gaat om de goedkeuring van uitvoeringsbesluiten is er onbetwistbaar nog veel werk aan de winkel. Een uiterst moeilijke politieke opgave is het forceren van de noodzakelijke wijzigingen in de economische politiek van de Wereldhandelsorganisatie, de Wereldbank en het Internationaal Monetair Fonds.

Als deze omschakelingen niet tijdig gebeuren en er zich gevaarlijke situaties voordoen, zal het nodig zijn om binnen een democratie dwingende maatregelen (tijdelijk) op te leggen. Dat gebeurt trouwens al. Inzake bijvoorbeeld afvalsortering en snelheidsbeperkingen hebben we geen keuze. Houden we er ons niet aan, worden we gestraft. Deze maatregelen hebben wel een zekere mentaliteitswijziging tot gevolg. Het fietsgebruik is een ander voorbeeld van de wisselwerking tussen mentaliteitsaanpassing en regelgeving. Mensen willen meer gaan fietsen. Daardoor wordt de overheid verplicht meer fietspaden te voorzien, wat op zijn beurt het fietsgebruik bevordert.

Bij grote rampen of gevaarlijke risico's kunnen volmachten tijdelijk aangewezen zijn. Maar als we werkelijk voor de keuze zouden staan, ófwel allen democratisch 'ten onder gaan' omdat de levensomstandigheden *in globo* totaal verstoord zijn, ófwel door een verlicht autoritair regime (tijdelijk) verplicht worden tot andere manieren van leven, produceren en verbruiken, dan verkies ik toch dat laatste. De geschiedenis toont dat dictaturen op korte of lange termijn overwonnen worden. De teloorgang van de aarde echter kan onherroepelijk zijn.

De ecologische catastrofes die ons mogelijkterwijs te wachten staan, kunnen zoveel schade en misère veroorzaken dat er oplossingen *moeten* komen binnen niet al te lange termijn. Aan ons de keuze op welke manier dit kan gebeuren.

BIBLIOGRAFIE

Conventie van Aarhus, <http://www.unece.org/env>

Conventie van Rio, <http://www.un.org/esa/sustdev/>

DALY, Herman & FARLEY, Joshua (2004), *Ecological Economics: Principles and Applications*. Island Press.

DALY, Herman, *Sustainable Development. Definitions, Principles, Policies*.
<http://www.puaf.umd.edu/faculty/papers/daly>

- DALY, Herman, TOWNSEND, Kenneth (1993), *Valuing the Earth. Economics, Ecology, Ethics*. MIT Press.
- DOBSON, Andrew (1990), *Green Political Thought*. Routledge.
- HOLEMANS, Dirk (2004), 'Manifest voor het georganiseerde meningsverschil'. *De Morgen*, 17.04.'04.
- JONES, Peter Tom, JACOBS, Roger (2004a), 'De vlinder van Lorenz. Globalisering, ecologie en chaos'. *Vlaams Marxistisch Tijdschrift* 38/2.
- JONES, Peter Tom (2004b): 'Russische Roulette'.
<http://vl.attac.be/article151.html>
- JONES, Peter Tom & JACOBS, Roger (2005), 'Duurzame ontwikkeling is een *contradictio in terminis*'. *Streven*, maart 2005.
- JONES, Peter Tom & JACOBS, Roger: *Terra Incognita*. Nog te verschijnen.
- OPHULS, William (1992), *Ecology and the Politics of Scarcity revisited*. W.H. Freeman and Company.
- SAWARD, Michael (1993), 'Green democracy?' in: Ed. Dobson, Edward & Lucardie, Paul, *The Politics of Nature*. Routledge.
- SAWARD, Michael (1996), 'Must democrats be environmentalists?' in: Ed. Doherty, Brian & De Geus, Marius, *Democracy and green political thought*. Routledge.
- WALRY, Jenny (2001), 'Grenzen aan de verdraagzaamheid omwille van de democratie'. *Oikos* 18.
- WALRY, Jenny (2002), 'Globale democratie in een globale wereld', in: Red. Dumolyn, Jan & Jones, Peter Tom, *!Esperanza! Praktische theorie voor sociale bewegingen*. Academia Press.